

MERKANTILIZAM I JUŽNOSLAVENSKI MERKANTILISTI

BORIS JURIĆ
Filozofski fakultet u Zadru
Faculty of Philosophy in Zadar

UDK/UDC: 338(091)+338(497)(091)
Pregledni članak
Review

Primljeno 1990-01-22
Received

Autor prije svega izlaže opće karakteristike merkantilizma kao prve relativno zaokružene ekonomske doktrine, koja je dominirala mnogim evropskim prostorima tijekom XV, XVI. i XVII. stoljeća. Prikazuje specifičnosti merkantilizma u nekim evropskim zemljama, posebno u Velikoj Britaniji. Podsjeća da se pod merkantilizmom podrazumijeva s jedne strane odgovarajuća ekonomska doktrina, a s druge strane - privredni sistem koji se na toj doktrini zasniva. Zaključuje da su temeljne odlike merkantilizma želja da se unaprijedi vanjska trgovina, konkretno: izvoz. Za realizaciju tog cilja potrebno je u vlastitoj zemlji razvijati manufakturnu proizvodnju, izgraditi saobraćajnu i drugu infrastrukturu, i sl., sve to uz jaku državnu intervenciju.

Veliki dio rada autor je posvetio južnoslavenskim merkantilistima. U galeriji južnoslavenskih merkantilističkih ili njima bliskih pisaca nalaze se na prvim mjestima tri stara dubrovačka ekonomska pisca - Benko Kotruljić (ili Beno Kotruljević, odnosno Benedetto Cotrugli), Nikola Vitov Gučetić i Stjepan Gradić, koji ujedno simboliziraju kontinuitet ekonomske misli u Dubrovniku u XV, XVI. i XVII. stoljeću. Izvanredno značajni ekonomski pisci jesu i Matija Vlačić (16. st.), Juraj Križanić (17. st.), Šimun Grisogono iz Zadra (16-17. st.), kao i mnogi kasniji. Autor u ovom radu posebnu pažnju poklanja spomenutim dubrovačkim piscima te Šimunu Grisogonu.

Uobičajena podjela ekonomskih doktrina mogla bi biti sljedeća:

- A) Merkantilizam i kameralizam;
- B) Fiziokratska škola;
- C) Engleska klasična politička ekonomija;
- D) marksistička politička ekonomija;
- E) Apologetska politička ekonomija;
- F) Historijska škola;
- G) Subjektivistički pravci i
- H) Teorije državnog intervencionizma.¹

U ovom radu dat ćemo presjek kroz učenje merkantilista. Dva su činioca koji nas na to upućuju: S jedne strane, merkantilizam je prvi

¹ Obren B l a g o j e v i ć, *Ekonomske doktrine*, Beograd 1971; Branislav Š o š - k i ć, *Ekonomske doktrine*, Beograd 1983.

relativno zaokruženi sistem u historiji ekonomskih doktrina. S druge strane, u galeriji najvećih merkantilističkih pisaca, poznatih i priznatih širom Evrope, nalazi se i jedan naš pisac - Dubrovčanin Beno Kotruljević. No i drugi naši merkantilistički ili njima bliski pisci predstavljaju značajna imena u redovima tadašnjih evropskih ekonomskih pisaca. Mislimo tu prvenstveno na još dva Dubrovčanina - Nikolu Vitova Gučetića i Stjepana Gradića. Daljnji renomirani hrvatski merkantilisti jesu: Matija Vlačić Ilirik, Juraj Križanić i eventualno još poneki (npr. Zadranin Šimun Grisogono).

U vezi s pojavom merkantilizma na društveno-ekonomskoj pozornici Adolf Dragičević piše: »Krajem XV.i početkom XVI. stoljeća počinje razdoblje prvobitne akumulacije kapitala, nasilnog eksproprijiranja proizvođača i koncentracije sredstava za proizvodnju i radne snage u manufakturnim radionicama. Formira se mlada buržoazija kojoj ideal postaje gomilanje apstraktnog bogatstva, novca, novčanog kapitala. Sve podređuje tome, nastojeći to prikazati kao društveni interes, i potiče državnu ekonomsku politiku da djeluje prvenstveno u tom pravcu. Iz tih nastojanja razvila se merkantilistička ekonomska teorija i politika, kao dominantna istraživačka i gospodarska preokupacija do druge polovice XVII. stoljeća...«²

Prema Obrenu B l a g o j e v i ć u³ osnovne ideje merkantilizma jesu:

a) Merkantilisti pri razmatranju ekonomskih pojava ne polaze od etičkih principa, već isključivo sa stajališta ekonomskih interesa države.

b) Merkantilisti rpravljaju o tome kako da se ostvari što veće bogatstvo.

c) Oličenje bogatstva merkantilisti su vidjeli u zlatu i srebru.

d) Merkantilisti plediraju za vanjskotrgovinsku ekspanziju, konkretnije za ekspanziju izvoza.

e) Unutrašnja trgovina - prema merkantilistima - samo prenosi novac iz jednih ruku u druge. Prema tome merkantilisti smatraju da to sa stajališta sveukupnog bogatstva zemlje nema nikakvog značenja.

f) Merkantilisti su zagovornici vrlo jake državne intervencije u privredi.

g) Bore se za ukidanje unutrašnjih carinskih granica.

h) Merkantilisti, pored općih načela, proučavaju specifične prilike u privredi svojih zemalja. To je izvor mnogih razlika u pojedinačnim stavovima između merkantilističkih pisaca.

i) Treba još jednom podsjetiti da su merkantilističke ideje - pogotovu u nekim zemljama - imale bitan utjecaj na službenu politiku država i vladara.

² Adolf D r a g i č e v i ć, *Razvoj ekonomske misli*, Zagreb 1987, str. 16.

³ Obren B l a g o j e v i ć, *nav. dj.*, str. 41-42.

Branislav Š o š k i ć s pravom primjećuje:

»Merkantilisti su u plemenitim metalima, zlatu i srebru, videli oličenje bogatstva stoga što su, živeći u periodu dominacije trgovačkog kapitala, na privredu gledali očima trgovaca; trgovačko bogatstvo se uvek pojavljuje kao imovina u novcu a novac trgovca uvek deluje kao kapital. Drugi razlog bio bi, svakako, u tome što je proizvodnja tog doba bila uglavnom proizvodnja potrošačkih dobara, koja za njih nisu mogla predstavljati većito blago, dok, nasuprot tome, plemeniti metali raspoložu posebnim svojstvima, njih na primjer, ne mogu pojesti ni moljci ni rda... - Merkantilisti se takođe zalažu za zabranu luksuza ako on zahteva potrošnju zlata i srebra neposredno, a isto tako i za zabranu uvoza luksuznih artikala. Oni, međutim, nisu bili protiv luksuza ako to daje podstreka razvoju domaće privredne aktivnosti...«⁴

Merkantilizam - opći pogled i specifičnosti u nekim zemljama

Merkantilizam je prema tome, zajednički naziv kako za prvu teoretsku razradu kapitalističkog načina proizvodnje tako za određeni model privređivanja i ekonomske politike. Obuhvaća razdoblje XV, XVI. i XVII. stoljeća. Ideje merkantilista su povijesno uvjetovane ekonomskih prilikama i problemima njihova doba. To je doba, pored ostalog, karakteristično po ubrzanom razvoju proizvodnih snaga, napretku tehnologije i naoružanja, velikim geografskim otkrićima, razvoju međunarodne trgovine i formiranju svjetskog tržišta. Prema tome, merkantilizam se javlja u doba u kojemu trgovački kapital, još u okviru feudalnih društveno-političkih okvira, nastupa kao glavni predstavnik i organizator kapitalističkog načina proizvodnje i privređivanja.

Merkantilizam se redovno dijeli na rani i razvijeni. Prvi je, naime, stadij rani merkantilizam ili monetarni sistem koji traje kroz čitavo XV. i djelomično XVI. stoljeće. Drugi je pak stadij razvijeni merkantilizam ili manufakturni sistem, koji se u nekim zemljama proteže sve do u XVII. stoljeće. Naravno, razgraničenje između ranog i razvijenog merkantilizma ne postavlja se prvenstveno s vremenskog stajališta. Razgraničenje se prije svega traži u odgovoru na pitanje: Kakav je stav pojedinih merkantilističkih pisaca prema vanjskotrgovinskoj odnosno platnoj bilanci? Upravo u stavu prema vanjskotrgovinskoj bilanci postoje ključne razlike između teoretičara ranog i razvijenog merkantilizma. Rani su merkantilisti branili postavku da novac, kada jednom uđe u zemlju, treba čuvati i ne dozvoliti mu da ponovo bude iznijet iz zemlje. Te se merkantiliste može okrstiti skupljačima blaga i reprezentantima ekonomske politike novčane bilance. Kakvo je

⁴ Branislav Š o š k i ć, *nav. dj.*, str. 19-20.

međutim, stajalište merkantilista iz kasnijeg razdoblja, tj. iz razdoblja razvijenog merkantilizma? U međuvremenu proizvodnja i međunarodna trgovina razvile su se u većim razmjerima te politika novčane bilance ne odgovara više zahtjevima međunarodne ekonomske suradnje. Afirmira se u vezi s time politika aktivne trgovinske bilance. Po ovoj politici novac se npr. mogao investirati u osnivanje trgovačkih kompanija i njihovih inozemnih sjedišta u kolonijama. Bitno je pri tome bilo da se tako investirani novac vrati uvećan. Novac se dakle shvaća kao kapital koji treba obrtati i uvećavati.

Prema tome, u XV, XVI. i XVII. stoljeću evropska ekonomska misao kretala se u granicama merkantilizma. Pisci koji se tada bave ekonomskom teorijom, naglašavaju pored ostalog veliko značenje vanjske trgovine kao činioca privrednog razvoja i kao privredne djelatnosti u kojoj se stvara profit. Nadalje, merkantilizam zagovara jaku državnu intervenciju u privredi, kako bi se u dotičnoj zemlji razvila manufaktura i stimulirao izvoz. Kasnija ekonomska teorija oborila je neke od bitnih stavova merkantilizma, ali je ipak pojava te škole označavala napredak u ekonomskoj teoriji iz više razloga. S jedne strane, merkantilizam, povijesno gledano, predstavlja prvi, bar do izvjesne razine, cjeloviti doktrinalni sistem. S druge strane, merkantilizam je odraz svog vremena tj. prelaznog razdoblja iz feudalizma u kapitalizam, u kojemu kao vjesnik i nosilac novog, kapitalističkog načina privređivanja prodire i afirmira se trgovački kapital.

Merkantilizam se kao osebujna škola u ekonomskoj teoriji javlja širom Evrope: od Britanskih otoka do našeg Dubrovnika, od Španjolske do tadašnje carske Rusije. Također i u Francuskoj, te po državama Apeninskog poluotoka.

Tipičan vid merkantilističkog ponašanja u praksi daje tadašnja Engleska, što je posve razumljivo imajući na umu poznatu okolnost da je ona prva krenula putovima ubrzanog kapitalističkog razvoja. Postojali su tamo veoma strogi propisi koji su stimulirali samo ono vanjskotrgovinsko poslovanje koje je išlo u korist platne bilance zemlje. Poznato je npr. da su britanski propisi stimulirali razvoj britanske trgovačke mornarice, ali su postavljali vrlo rigorozne preduvjete da bi se dobile subvencije. Zakoni o plovidbi iz 17. stoljeća određuju da brod treba biti izgrađen ili u britanskom brodogradilištu ili u brodogradilištima britanskih kolonija. Nadalje brod je morao imati britanskog kapetana, a Britanci su morali sačinjavati tri četvrtine posade, i sl.⁵

Uvoz robe u Veliku Britaniju mogao se u pravilu odvijati samo britanskim brodovima. Ako se roba uvozi stranim brodovima, carina će biti dvostruko veća. Pravilo o kabotaži uvedeno je za vrijeme merkantilizma.

⁵ Pod »Zakonima o plovidbi« misli se na tzv. »Navigacione akte«, među kojima se ističe *Akt* što ga je donio Oliver Cromwell, 1651. god.

Posebno su bili značajni propisi o deviznoj kontroli.

Zanimljivo je u vezi s merkantilizmom primijetiti i sljedeće: Kada bi se taj sistem do kraja dosljedno provodio, mjere jedne zemlje teoretski bi morale dovesti do ekonomske blokade drugih; drugim riječima, međunarodna bi se robna razmjena blokirala u potpunosti. Naravno, to se u praksi nije događalo, jer su više-manje svakoj zemlji trebali proizvoditi kojih ona sama nije proizvodila. Ovdje je ključnu ulogu imala međunarodna podjela rada, nastala dijelom iz prirodno-geografskih, dijelom pak iz ekonomsko-lokacijskih razloga. Zbog toga se u literaturi kojiput vrši dvodioba na varijantu pomorskog, odnosno varijantu kopnenog merkantilizma. Prva je varijanta prioritetne interese vidjela u trgovini (trgovački merkantilizam); druga je pak davala veću važnost daljnjem razvoju vlastitih privrednih kapaciteta (proizvodni merkantilizam).

Vraćajući se ponovno na merkantilizam u Velikoj Britaniji, svrsishodno je zaključiti da su se tamo merkantilističke ideje najsnažnije razvile, jer su za to i politički i ekonomski uvjeti bili optimalni. Buržoaska revolucija iz sredine 17. stoljeća tamo je najranije razbila uske okvire feudalnih odnosa i omogućila jednu svezemaljsku ekonomsku politiku. Tipični engleski merkantilisti su William Stafford i Thomas Mun, a kao zanimljivost možemo dodati kako je i Daniel Defoe suvremenik merkantilista i pisac ekonomskih djela. Defoe je napisao *Opću historiju trgovine* i *Plan engleske trgovine*. Ipak kao ekonomist nije odviše poznat. Međutim, i njegov roman *Robinson Crusoe*, bolje rekavši poruka koju taj roman proklamira, odraz je određenih socio-ekonomskih shvaćanja. Želi se reći da je Robinson karakterističan lik poduzetog kapitalističkog čovjeka koji se snalazi i u izvanredno teškim okolnostima.

S obzirom na to da su merkantilistički pisci djelovali kroz tri stoljeća, da se oni javljaju u zemljama čiji je stupanj privredne razvijenosti veoma različit, jasno je da, unatoč tome što svi zagovaraju primat vanjske trgovine i jaku državnu intervenciju u privredi, između pojedinih merkantilističkih pisaca odnosno njihovih skupina ima popriličnih razlika.

U red najvažnijih engleskih merkantilista ulaze William Stafford i Thomas Mun. Prvi od njih, William Stafford napisao je 1581. god. rad *Kritičko izlaganje nekih žalbi naših sunarodnjaka*. U literaturi se primjećuje da ovaj rad po svojim stilskim i kompozicijskim odlikama toliko podsjeća na djela Williama Shakespearea, da je od strane nekih samom Shakespeareu i pripisivan. Jedan od stavova koji Stafford ovdje izlaže jeste stav o štetnosti uvoza iz drugih zemalja, posebno robe koja se može prozvesti u vlastitoj zemlji.

Thomas Mun (1571-1641) bio je trgovac i direktor Istočnoindijske kompanije, ali i ekonomski pisac. Poznat je njegov rad *Bilanca vanjske trgovine kao regulator našeg bogatstva* (kojiput se naslov ovog rada prevodi

ovako: »Blago Engleske od vanjske trgovine«). Rad je napisan 1630. a prvi put je objavljen 1664. god. Mun kaže da je vanjska trgovina glavni izvor bogatstva države, da uvoz ne treba zabranjivati, da međutim, uvoz mora biti manji od izvoza, da u tom cilju treba smanjiti potrošnju inozemne robe u zemlji, da u zemlji treba stvoriti jaku sirovinску bazu, da treba poboljšati kvalitet domaćih proizvoda i sl.

Vrijedi istaći kako je Thomas Mun ujedno i tvorac prve teorije o turizmu kao nevidljivom izvozu. Naime, on je prvi teoretski obrazložio opravdanost da se na aktivnoj strani platne bilance bilježe i primici za razne usluge koje se prodaju strancima u Engleskoj. Identičan je postupak predvidio i kada je riječ o troškovima engleskih državljana u inozemstvu. Dakle, kako vidimo, elementi teorije o turizmu javljaju se u Evropi već u doba »tridesetgodišnjeg rata«.⁶

Prije svega T. Mun već na mjestu u kojemu analizira pomorski promet, ima u vidu ne samo prijevozne troškove za robu, već i za osobe.

»Th. Mun, međutim, posvećuje posebno poglavlje uslugama i njihovu utjecaja u na platnu bilancu, govoreći o »expences of travellers«, darovima za diplomate i ostale strance koji žive u Engleskoj, o zaradi koja ostaje kad se mijenja strani novac, o kamatama, te osiguranju robe i života«.⁷

U literaturi se zatim ističe »da je Th. Mun teoretski zaista pravilno uočio da usluge imaju vrijednost i da se one odrazuju i u platnoj bilanci zemlje, ali da ih zbog tadašnjeg stanja statistike i u pogledu metode i u pogledu sredstava obuhvata nije mogao kvantificirati. Ali da bi dosljedno razvio svoju misao u pogledu njihova utjecaja na aktivnoj i pasivnoj strani platne bilance, on nalazi izlaz u tome da ih izjednačuje, bilansira s odgovarajućim izdacima engleskih građana u inozemstvu. On ih je tada nazvao petty things (neke malenkosti) koje se zaista odražavaju u platnoj bilanci zemlje, ali ih nije moguće registrirati i kao stavke unijeti u obračun (zbog tog ih eliminira izjednačujući ih s istovrsnim izdacima). Teoretska važnost Munove analize i stanovišta« - prema Ivanu An t u n c u - »nije time izgubila na vrijednosti...«⁸

Bit će korisno »en passant« napomenuti kojim se je putovima dalje razvijala engleska ekonomska misao. Naime, u 17. stoljeću javlja se prvi od velika tri predstavnika engleske klasične političke ekonomije. Bio je to,

⁶ »Tridesetgodišnji rat« (1618-1648) vodio se u srednjoj Evropi, preciznije na području Svetog Rimskog Carstva njemačke narodnosti, i to između protestantskih knezova i katoličke reakcije.

⁷ Ivan An t u n a c, »Kratak nacrt za historiju turizma i razvitak teoretsko-naučne misli o turizmu«, Turizam, Zagreb, br. 8-9/1965, str. 14.

⁸ Ivan An t u n a c, nav. mj.

dakako, William Petty. U vezi s njime valja istaći »u mnogo koječemu Petty još uvek stoji na merkantilističkim pozicijama".⁹ Za razliku od njega, ostala dva velika predstavnika ove škole - Adam Smith i David Ricardo - u potpunosti su tipični predstavnici kapitalizma u zamahu. A. Smith je napisao djelo *Bogatstvo naroda*, koje je prvi put objavljeno 1776. god., a David Ricardo je objelodanio svoja *Načela političke ekonomije* 1817. god.

Kod Pettyja je prisutan određeni dualizam; premda je u cjelini gledano pripadnik klasične škole, ipak u pojedinim elementima - kako smo vidjeli - stoji na pozicijama bliskim merkantilistima.

»I u njegovim spisima vanjska trgovina tretira se kao najrentabilnija grana proizvodnje, pa su, prema tome, i trgovci koji se tim poslovima bave najproduktivniji dio nacije...«¹⁰ No, sa svojom analizom vrijednosti i cijena, viška vrijednosti, kamata, rente, proizvodnog i neproizvodnog rada itd. Petty je najvećim dijelom u okvirima klasične škole.

Klasična škola, za razliku od merkantilizma koji - vidjeli smo - želi i sprovodi jaku državnu intervenciju, stoji na pozicijama liberalizma. U klasičnoj se školi u središte ekonomskih istraživanja postavlja tzv. radna teorija vrijednosti. Klasičari, nadalje žive i pišu u doba ubrzane industrijalizacije, pa zapažaju izvanredno velike ekonomske koristi od razvoja industrije kao osnovnog pokretača privredne ekspanzije.

U doba koje nas zanima u Francuskoj se razvijala snažna apsolutistička monarhija. Zbog toga su, objektivno gledajući, merkantilističke ideje u Francuskoj imale vrlo dobre preduvjete za afirmaciju. Jedan od najpoznatijih francuskih merkantilista bio je Antoine de Montchretien, čije se je djelo *Traktat političke ekonomije* pojavilo 1615. god. Montchretien je bio ekonomski pisac ali i ekonomist - praktičar. Tako je u sjevernoj Francuskoj bio osnovao dvije manufakture za proizvodnju čelika. Zastupa sve tipične merkantilističke teze: zagovara izvoz, jačanje domaće proizvodnje, državnu intervenciju u privredi. Prvi je u svjetskoj literaturi upotrebio naziv »politička ekonomija«, premda on pod političkom ekonomijom podrazumijeva ustvari ekonomsku politiku. Ipak je neprijeporan njegov primat u lansiranju naziva »politička ekonomija«, što mu priznaju svi udžbenici i priručnici ove ekonomske discipline.

Drugi značajni francuski merkantilist je Jean Baptiste Colbert (1619-1683). Bio je ministar (generalni kontrolor financija) Luja XIV. Colbert je uz ostalo unapređivao prerađivačku radinost u Francuskoj (manufakture), dovodio strane stručnjake, dijelio kredite vlasnicima manufakture i obrtnicima, osnivao kompanije za eksploataciju kolonija.

⁹ Obren B l a g o j e v i ć, *nav. dj.*, str. 70.

¹⁰ Adolf D r a g i ć e v i ć, *nav. dj.*, str.24.

ostvare prihodi za državnu blagajnu. Tako se za kameralizam može reći da je to zakašnjeli i deformirani oblik merkantilizma koji se proteže i u XVIII. stoljeće, pa djelomično i u rvu polovicu XIX. stoljeća.

Svojevremeno je Dragoljub R. Ž i v o j i n o v i ć, u *Jugoslavenskom istorijskom časopisu* objavio odlične studije o dubrovačkom merkantilizmu, u koje je uklopio i opća razmatranja o tom ekonomsko-teoretskom odnosno ekonomsko-praktičnom pravcu. (»Merkantilizam kao privredni sistem Dubrovačke Republike u XVII i XVIII veku«, *JIČ*, Beograd, br. 1-2/1975, str. 61-114; »Ideja o bogatstvu i izobilju u merkantilizmu ubrovačke Republike u XVII i XVIII veku«, *JIČ*, Beograd, br. 1-2/1977, str. 39-54.) Iz izvanredno zanimljivih i za ekonomsku historiju dragocjenih tekstova D. Živojinovića prenijet ćemo samo nekoliko stavova i ocjena:

»U evropskoj i svetskoj historiografiji dugo vreme je preovladivalo uverenje da je merkantilizam predstavljao sistem sile (moći, snage) i da je njeno sticanje i održavanje predstavljalo jedini i najvažniji cilj merkantilističkih država i državnika...« (*JIČ*, br. 1-2/1977, str. 40).

D. Živojinović u nastavku citira E. Heckschera, švedskog ekonomista i pisca dvotomne historije merkantilizma, koji je pledirao da:

- a) sila predstavlja jedini cilj državne politike;
- b) sila i bogatstvo su paralelno prisutni činioци i
- c) merkantilisti su koristili silu da bi stekli bogatstvo. (*JIČ*, br. 1-2/1977, str. 40).

Nadalje, D. Živojinović navodi i kritičare navedenog stajališta. »Koristeći svoje izvanredno poznavanje onovremene merkantilističke literature, Viner je tvrdio... da su sila (moć) i bogatstvo imali podjednaku vrednost i da stoga nije bilo opravdano prvoj pripisivati prevashodni značaj i važnost. Viner smatra da je bogatstvo predstavljalo preduslov za ostvarenje mnogih političkih ciljeva država i vladara, da je ono bilo sredstvo da se ostvari nadmoćan politički i vojnički položaj u odnosu na druge države, da su bogatstvo i moć predstavljali, svako za sebe, krajnje ciljeve državne politike i da je između njih postojao određeni sklad.« (*JIČ*, br. 1-2/1977, str. 41.)

»... Razlike u vremenu nastanka, okolnostima i zanimanjima između pojedinih pamfletista, iako neminovne, uslovile su raznovrsnost ideja i oblika merkantilizma. Ipak, ono što je bilo zajedničko za sve bilo je uverenje da država treba da da inicijativu i kontroliše ekonomski sistem i delatnost u interesu njenog vojnog snaženja, političkog ugleda i prosperiteta njenih podanika. Merkantilisti su polazili od uverenja da država i vladar imaju pravo da preduzmu sve ono što su smatrali neophodnim. U tome je njihov pragmatizam dobio svoj potpuni izraz, a merkantilizam dao osnovno obeležje.« (D. Živojinović u *JIČ-u*, br. 1-2/1975, str. 64.)

Naveli smo ovdje nekoliko izvoda iz teksta D. Živojinovića koji zaokružuju opći pogled na merkantilizam. Što se tiče dubrovačkog merkantilizma (u XVII. i XVIII. stoljeću) upućujemo na citirane rasprave, kroz koje D. Živojinović pobliže prikazuje, analizira i ocjenjuje faktore, nosioce, ciljeve i sredstva merkantilističke politike tadašnjeg Dubrovnika. Ako bismo - samo radi ilustracije - željeli skrenuti pozornost na neke od ocjena D. Živojinovića o dubrovačkom merkantilizmu, tada bi izbor mogao obuhvatiti prvenstveno sljedeće sudove:

»Po svojim osnovnim obeležjima i stremljenjima u sferi privrednih, političkih i društvenih odnosa Dubrovačka Republika pripad nesumnjivo krugu merkantilističkih država Evrope...« (JIC, br. 1-2/1975, str. 111.)

»... Dubrovački merkantilizam, iako je imao sve karakteristike pomorskih država zapadne Evrope, primenjivao« je »elemenat koji su upotrebljavale kameralističke zemlje Srednje Evrope. U tom pogledu je primetna kombinacija elemenata dva oblika merkantilizma, što dubrovačkom daje posebno obeležje...« (JIC br. 1-2-1975, str. 112.)

»... Ako je sila (moć) kao cilj merkantilističke politike, zanemarljiva u razmatranjima dubrovačke vladajuće klase, bogatstvo, napredak, izobilje, mir, pravda i drugo zauzimaju istaknuto mesto u trenucima donošenja mnogih značajnih odluka.« (JIC, br. 1-2/1977, str. 42.)

Vrijedi još podsjetiti kako je D. Živojinović visoko ocijenio stavove dubrovačkog merkantilista N. V. Gučetića. (JIC, br. 1-2/1975, str. 66-67; JIC, br. 1-2/1977, str. 42-43.)

Lista zemalja - protagonista merkantilističke politike ne bi bila zaokružena, ukoliko ne bismo spomenuli još i Mletačku Republiku. Pri tome je Mletačka Republika najprije vodila merkantilističku politiku sa stajališta svog glavnog grada - Venecije i gravitirajućeg mu kopnenog zaleda, da bi kasnije politiku unapređenja vanjske trgovine primjenjivala kako u korist metropole tako i u korist drugih svojih posjeda, konkretno Dalmacije. »Naime, u duhu razvijenog merkantilizma upravljajući Mletačke Republike su već dugo nastojali oko postizanja aktivne bilance u državnoj vanjskoj trgovini, postizanja većeg izvoza od uvoza. Treba ovdje reći da su se tada još uvijek u Veneciji vanjskim svijetom smatrali čak svi mletački prekomorski posjedi, pa tako i Dalmacija; drukčije nije moguće protumačiti nastojanje njihova pretvaranja u neku vrstu polukolonija. Tek u drugoj polovini XVIII st. Serenissima počinje provoditi nešto širokogrudnije svoj merkantilistički zanos, proširujući ga i na svoje posjede, barem u izvjesnom smislu. To je u stvari značilo realizaciju ideje unapređenja industrije i slobodne unutrašnje i vanjske trgovine, koje su propovijedali i za njih se zalagali tadašnji mletački napredni ekonomisti, premda još uvijek pokloniti kolbertizma i merkantilizma... - Dalmacija pak tad grčevito iskorištava svako popuštanje Serenissime u pogledu režima trgovine, te nastoji svim sredstvima na njenom

kompletnom unapređenju. Dapače, potkraj njezina postojanja javljaju se ovdje mnogi ekonomski pisci, vatreni pristalice razvijenog merkantilizma. Tako je već 1769. god. neki nepoznati dalmatinski plemić (nobile Dalmatino) izrazio samoinicijativno opsežan plan za unapređenje cjelokupne vanjske politike pokrajine, gdje je glavno mjesto zauzimala realizacija aktivne trgovačke bilance, kako ovdašnji novac ne bi odlazio izvan njenih granica...«(Šime P e r i ć i ć, *Dalmacija uoči pada Mletačke Republike*, Zagreb 1980, str. 129-130. - Usp. i: Tomislav R a u k a r, »Venecija i ekonomski razvoj Dalmacije u XV i XVI stoljeću«, *Radovi Instituta za hrvatsku povijest*, 10, 1977.)

I u ranijim stoljećima na području Dalmacije bilo je vrlo uspješnih poteza na planu razvoja vanjske trgovine. U svojem djelu *Povijest Splita*, sv. 2., Split 1978, Grga N o v a k u VII. poglavlju pod naslovom »Split velika izvozna luka Balkana na Jadranu« navodi kako je svojedobno Danijel Rodriguez predložio mletačkoj vladi da Split učini glavnim centrom svoje trgovine s Turskom. Usljedio je (ali nakon otpora velikog dijela stanovnika grada Splita) početak gradnje carinarnice i lazareta. Jedan splitski knez (Loredan) je protiv izgradnje skale; kasniji splitski knez (Nikola Correr) međutim podupire izgradnju tog objekta. Rodriga postaje konzul židovske narodnosti u Splitu. I Turci pomažu izgradnju splitske skale. »Štoviše, Turci su sa svoje strane počeli popravljati putove koji su vodili u Split, videći dobro da je to najzgodniji put za njihovu trgovinu sa sjevernom Italijom, u prvom redu s Venecijom...« (Grga Novak, nav. dj., str. 997-998.) Otvaranje splitskog lazareta bilo je 1592. god. Također je 1592. god. osnovana i prva splitska banka. U literaturi se prikazuje »cvat splitske skale«. »Sam uređaj pretovarilišta, određen za slagalište i dezinfekciju robe, bio je jedan od najboljih i najvećih na svijetu...« (Grga Noak, nav. dj., str. 998.)

»Cvat Splita kao velike trgovačke skale u prvoj polovini XVII stoljeća« predmet je obrade XIII. poglavlja u navedenoj knjizi Grga Novaka. »Velik je bio promet robe koja je išla u Tursku, kao i one koja je iz Turske dolazila... - Dovezена roba nije išla samo u Veneciju nego i u druga mjesta...« (Grga Novak, nav. dj., str. 1082. - Detaljno o svemu tome vidjeti: Grga Novak, nav. dj., str. 984-1003. i str. 1080-1092.)

Na splitsku skalu osvrće se npr. i *Istorija naroda Jugoslavije*, sv. 2, Beograd 1960: »Od druge polovine XVI v. javljaju se sve češće zapadnoevropski pomorci i trgovci na području Sredozemlja, što dovodi do postepenog slabljenja trgovačkog značaja nekih italijanskih luka. Zato se mletačka pomorska trgovina, koja je već pre toga počela da slabi, sve više povlačila u Jadransko more. Otad mletačke vlasti počinju da poklanjaju veću pažnju trgovini s Dalmacijom, naročito njenim vezama s Turskom. To je bio razlog što su 1577 g. prihatile predlog Danijela Rodrigeza, jevrejskog trgovca iz Turske, da se u Splitu organizuje skela za tranzitnu

trgovinu sa Osmanskim Carstvom. Pošto su savladane razne prepreke, vlada je pristupila ostvarenju svog plana tek 1588, a od 1592 g. skela je proradila. Otada je Split postao važna tranzitna luka...« (*Istorija naroda Jugoslavije*, sv. 2, nav. izd., str. 596.)

Dubrovački merkantilisti

Jedan od najistaknutijih merkantilističkih pisaca je Dubrovčanin Beno Kotruljević.¹¹ Bio je svestrana ličnost: praktični trgovac koji je proputovao najveći dio Mediterana; diplomat; učenjak i ekonomski pisac. Niz godina proveo je na napuljskom dvoru obavljajući razne dužnosti, uz ostalo zauzimao je (za vladavine kralja Ferdinanda) položaj komesara i prvog ministra.

Ne zna se sasvim točno ni kada je rođen ni kada je umro. Ipak se s velikom vjerojatnošću može pretpostaviti da je rođen između 1400. i 1416. umro pak 1468. ili 1469. U povijest ekonomske misli ušao je svojim glavnim djelom *O trgovini i o savršenom trgovcu*. Djelo je dovršeno 1458. godine u jednom malom mjestu kraj Napulja. Više od stotinu godina kolalo je u rukopisima, a prva izdanja tiskana su u Veneciji 1573. godine zaslugom filozofa i polihistora Franje Petrića Crešanina. Dugo se vremena smatralo da je 1573. god. izišlo samo jedno izdanje. Ž. Muljačić je, međutim, skrenuo pažnju, da su te godine izišla dva izdanja. »Iste (tj. 1573) godine izišlo je tu (u Veneciji) i II. izdanje, jer je prvo bilo razgrabljeno. Donedavno se mislilo da se radi o istom izdanju, te da jedan dio naklade ima posvetu Franu Radaljeviću, dubrovačkom trgovcu, potpisanu od inače nepoznata Dubrovčanina G. Giuseppija, a drugi da je posvećen mletačkom trgovcu G. Ragazoniju od F. Petrića ili Petrisa... Prema modernim bibliografskim načelima to su, u stvari, dva izdanja...« (Žarko M u l j a č i ć u *Zadarskoj reviji*, Zadar, br.4/1958, str. 329.) Mora se dodati da ima i drugačijih shvaćanja, naime da je sva naklada Kotruljevićeve knjige, objavljena u Veneciji 1573. god., jedno jedino izdanje, bez obzira na razlike u dijelovima naklade. Dakle, prvo izdanje imalo bi dvije varijante. (To je npr. mišljenje Anđelka R u n j i ć a.)¹²

Nakon venecijanskog izdanja slijedilo je francusko (Lyon 1582), te novo talijansko (Brescia 1602). Kotruljevićevo djelo dijeli se na četiri knjige.

¹¹ U talijanskim izvorima: Benedetto C o t r u g l i. U našoj literaturi transkribira se alternativno - i kao Benko Kotruljić i kao Beno Kotruljević.

¹² Anđelko R u n j i ć, »O Benu Kotruljeviću i njegovu djelu«, pogovor uz izdanje: Beno K o t r u l j e v i ć, *O trgovini i o savršenom trgovcu*, Dubrovnik, DTS - Dubrovački trgovačko - turistički sistem, 1989, str. 504- 505.

Poglavlja sadržana u prvoj knjizi jesu:

- O porijeklu i početku trgovine
- O definiciji trgovine
- O svojstvima trgovačke osobe
- O mjetu prikladnu za trgovca
- O zamjeni robe za robu (trampi)
- O prodaji za gotov novac
- O prodaji uz naknadno plaćanje
- O načinu utjerivanja
- O načinu kako se plaća dug
- Opća pravila i red trgovačkog prometa
- O mjenici
- O pologu i zalogu
- Kako treba uredno voditi trgovačke knjige
- O osiguranju i osiguravateljima
- O draguljarima
- O trgovcima suknom i sitničarima
- O vunarima i drugim trgovcima
- O onome što je trgovcu sasvim zabranjeno.

Poglavlja sadržana u drugoj knjizi jesu:

- Uvod
- O misi
- O molitvi
- O milostinji
- O slučajevima dvoumice da li je nešto dopušteno ili nije.

Poglavlja sadržana u trećoj knjizi jesu:

- Uvod
- O dostojanstvu i zvanju trgovčevu
- O razboritosti trgovčevoj
- O znanju trgovčevu
- O pouzdanju trgovčevu
- O sreći trgovčevoj
- O čestitosti trgovčevoj
- O marljivosti trgovčevoj
- O spretnosti trgovčevoj
- O lukavosti trgovčevoj
- O skladnosti trgovčevoj
- O pravednosti trgovčevoj
- O postojanosti trgovčevoj
- O ugledu trgovčevu

- O darežljivosti trgovčevoj
- O mirnoći trgovčevoj
- O stidljivosti trgovčevoj
- O pohvalnim svojstvima kod trgovca
- O umjerenosti trgovčevoj.

Poglavlja sadržana u četvrtoj knjizi jesu:

- Uvod
- O trgovčevoj kući
- O dvorcu dobra gospodara
- O čovjeku gospodararu
- O trgovčevoj odjeći i ukrasima
- O pokućstvu i namještaju trgovčevu
- O ženi trgovčevoj
- O njezi i odgoju djece
- O robovima i slugama trgovčevim
- O stečevini trgovčevoj
- O svršetku trgovčevu.

Djelo Bene Kotruljevića napisano je na talijanskom jeziku. Na naš je jezik prvi put prevedeno tek 1963. god. (Milorad Z e b i ć, *Život i rad Dubrovčanina Benka Kotruljića sa prevodom njegova spisa »O trgovini i o savršenom trgovcu«*, Titograd 1963), da bi 1985. god. u pripremi i obradi Rikarda Radičevića i Žarka Muljačića, a u izdanju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, izišao novi, kalitetniji prijevod, s pratećim raspravama i prilogima kako o samoj ličnosti Bena Kotruljevića tako i o sadržaju i vrijednosti njegova spomenuta djela. (Beno Kotruljević, *O trgovini i o savršenu trgovcu*. Pripremili i obradili Rikard Radičević i Žarko Muljačić, Zagreb, 1985). U međuvremenu je objavljeno i reprint-izdanje (Benedetto Cotrugli, *Della mercatura et del mercante perfetto*, Zagreb 1975, predgovor: Anđelko Runjić).

Konačno, 1989. god. DTS - Dubrovački trgovačko-turistički sistem zadužio je našu kulturu, posebno ekonomsko-historijsku znanost, time što je izdao dvojezično izdanje: originalni tekst i prijevod Žarka Muljačića. I u toj je knjizi pogovor pod naslovom »O Benu Kotruljeviću i njegovu djelu« napisao Anđelko Runjić.

Naveli smo sadržaj pojedinih knjiga Kotruljevićeva djela, kako bi se, bar donekle, stekao uvid u materiju koju on obrađuje. Lako je uočiti da Kotruljić piše o trgovini i trgovcu, ali se, pored ekonomske problematike, bavi sociološko-psihološkim pitanjima, ulazi u djelokrug nauke u porodici i domaćinstvu, osvrćući se na međuodnos religije i privređivanja i sl. U

povijesti ekonomske misli Kotruljeviću pripada veoma ugledno mjesto. On nije samo naš najpoznatiji a i najznačajniji ekonomski teoretičar merkantilističkog smjera, već je i jedan od vodećih evropskih merkantilista. Njegovo značenje za povijest ekonomske misli je uglavnom dvojako: S jedne strane pažnje je vrijedno njegovo učenje o trgovini kao plodonosnoj privrednoj djelatnosti, s druge strane pak, njemu se odaje priznanje za formuliranje opće teoretske podloge o dvojnomo knjigovodstvu. Jedno i drugo priznaju mu mnogi pisci, bilo naši suvremenici, bilo stariji.

Kako je poznato, merkantilizam kao osebujan ekonomsko-teoretski sistem, naglašava važnost međunarodne trgovine. I Kotruljević ima pred očima međunarodnu trgovinu. Takv a koncepcija u skladu je sa središnjim učenjem merkantilista o tome da su vanjska trgovina, odnosno izvoz, snažni i dugoročni pokretač razvoja međunarodnih privrednih odnosa u cjelini, razvoja manufaktura, razvoja prometa i sl. Kotruljić o značenju trgovine izrijeckom kaže:

»Gdje je trgovine, tu je dost anovca, nakita, zlata, srebra i metala svake vrste. Zbog nje cvjetaju zanati, unapređuju se zemljoradnja i stočarstvo, rastu prihodi i rente. Siromašni svijet dobija priliku da radom popravi svoj položaj, a zakupci zemalja da unovče svoje proizvode. Od nje dolaze, pri uvozu i izvozu, carinski prihodi, kao i porezi na potrošnju - u korist države i drugih javnih tijela, te se time snaži njihova blagajna.«

Kako su u robnoj privredi trgovina i cijena dvije od temeljnih političko-ekonomskih kategorija, navest ćemo Kotruljevićev opis tih pojmova:

»Trgovačko znanje i vještina jeste ono poslovanje ili trgovina trgovačkom robom, što se vodi između zakonskih sposobnih lica: (1) pravično; (2) radi podmirenja ljudskih potreba i (3) u nadi na dobitak.«

U vezi sa cijenom Kotruljević ističe:

»Povest ćeš računa o svojoj zaradi, tj. o onom dodatku cijene što ide u tvoju korist. Trudit ćeš se da cijena bude pravična i poštena... Stoga cijena treba da je umjerena...«

Kotruljević nadalje preporuča trgovačko kreditiranje i trgovinu »na poček«. Upozorava na dužne mjere opreza. »U trgovanju na poček« valja imati u vidu ovih šest stvari: a) stvar koju prodaješ, b) lice kome prodaješ, c) vrijeme koje mu ostavljaš, d) količinu robe i novca, e) korist koju treba da postigneš i f) način plaćanja.

Veoma je važna sljedeća Kotruljevićeva misao:

»Ako trgovac primijeti da se umnožio broj onih koji se bave istom granom poslovanja i da zarada opada, treba za vremena promijeniti posao.«

Ovo nas podsjeća na seobu kapitala na temelju zakona prosječnog profita.

Nizanjem sličnih primjera mogli bismo nastaviti, ali su i ovi, nadamo se, dovoljni da ilustriraju bogatstvo i domet Kotruljevićevih misli.

Kotruljević se je zacijelo pri pisanju svog djela koristio srodnim radovima svojih prethodnika. Mogao se, prije svega, koristiti radom *O trgovini i poznavanju robe* iz 1174. god., čiji je pisac Arabljanin Al-Dimiski. Ali i Kotruljevićeve ideje imale su velikog odjeka. Pored ostalog, može se smatrati da se čuveni francuski ekonomski pisac Jaques Savary obilno poslužio Kotruljevićevim radom pri pisanju svoje knjige *Savršeni trgovac* (prvi put objavljene 1675. god.).

U posljednje vrijeme o Kotruljeviću su dali izvanredno važne priloge Dragutin A l f i e r, Anđelko R u n j i ć, Vladimir S t i p e t i ć, Lazar P e j i ć i Rikard R a d i č e v i ć.

D. A l f i e r je to učinio u *Prilozima za povijest ekonomske misli na tlu Jugoslavije od 15-20. stoljeća*, Zagreb 1984. U radu pod naslovom »Ekonomske mislioci starog Dubrovnika« (str. 1-31. citiranih *Priloga...*) D. Alfier uz ostalo naglašava:

»Kotruljevićeva je knjiga ... kombinacija znanstveno-teorijskog traktata o trgovini i didaktičko-praktičnog manuala za obavljanje trgovačke djelatnosti...

Kotruljić se u početku kolebao na kojem će jeziku napisati svoju knjigu: ili na klasičnom latinskom jeziku ili na narodnom talijanskom jeziku. Premda je latinski jezik daleko otmjeniji nego vulgarni talijanski govor i vrlo pogodan za objašnjavanje materije koja će biti predmetom njegovih izlaganja i premda bi knjiga napisana na latinskom jeziku imala više uspjeha i stekla veći ugled, Benko se ipak odlučio za talijanski jezik, koji je u općoj upotrebi, jer će tako njegovo djelo biti pristupačnije i razumljivije trgovcima kojima je poglavito i namijenjeno...

Ono po čemu je spis *Della mercatura e del mercante perfetto* zaslužen dobio kvalifikaciju prvog naučnog djela o trgovini... i prvog sistematskog djela u svjetskoj literaturi o trgovini, trgovačkoj etici i trgovačkom obrazovanju... i po čemu je autor toga spisa u povijesti ekonomske misli s pravom nazvan pretečom opće nauke o trgovini ... u najvećoj mjeri je sadržano u poglavljima: o porijeklu i početku trgovine, o definiciji trgovine, o mjestu prikladnom za trgovce, o zamjeni robe za robu, o prodaji za gotov novac, o prodaji uz naknadno plaćanje, o mjenicama, o urednom vođenju trgovačkih knjiga. U tim kratkim poglavljima - nastavlja D. Alfier - »Benko Kotruljić iznosi originalna teorijska saznanja o trgovini, do kojih je došao deduktivnom metodom, ili kako on kaže unutrašnjim poimanjem i umovanjem, na osnovi općeg i vlastitog iskustva i indukcijom,

pomoću koje se po njegovim riječima iz posebnih saznanja dolazi do općeg saznanja.«¹³

I D. Alfier je smatrao potrebnim istaknuti kako je »Trinaesto poglavlje prve knjige O urednom vođenju trgovačkih knjiga - Dell'ordine di tenere le scritture mercantilmente, koje obuhvaća svega nešto više od četiri tiskane stranice, najviše ... pridonijelo poznatosti imena i djela Benka Kotruljića Dubrovčanina u naučnom svijetu od kraja 19. stoljeća naovamo.« (... »u ekonomskoj literaturi prvi naučno izložio bit knjigovodstva«...¹⁴

U svom zapaženom prilogu o »Ekonomistima starog Dubrovnika« na I. programu Radio-Zagreba, u emisiji Radio-sveučilište, dana 17. svibnja 1974, akademik Vladimir S t i p e t i ć, govoreći o Kotruljiću, Gučetiću i Gradiću je, pored ostalog, naglasio:

- Gornja tri pisca simboliziraju kontinuitet razvoja i njegovanja ekonomske misli u Dubrovniku: Kotruljić je iz XV, Gučetić iz XVI, a Gradić iz XVII. stoljeća.

- Ekonomisti starog Dubrovnika kreću se po vrhuncima ekonomske misli svojeg vremena. Možemo ih uvrstiti u panteon tadanje svjetske ekonomske misli.

- Kod njih je hvale vrijedno naročito i to, što su njihovi teorijski rezultati vezani i nastali su kao odraz ekonomske stvarnosti.

Prelazeći na pojedine dubrovačke ekonomiste Vladimir Stipetić u vezi s Kotruljićem naglašava:

- Iako je Kotruljićev rad »O trgovini i savršenom trgovcu« (koji je, kako je poznato, napisan 1458. god.) prvi put tiskan tek 1573. god., on je u međuvremenu kolao u rukopisnim prijepisima.

- Djela talijanskih i ostalih evropskih pisaca o trgovini napisna su u najvećem broju znatno kasnije od Kotruljićevog.

O Gučetiću V. Stipetić govori:

- Možda je Gučetić najveći južnoslavenski ekonomski teoretičar svih vremena.

- Treba naglasiti njegovu široku kulturu; Gučetić pripada renesansnim krugovima...

- Nije poput mnogih svojih sugrađana studirao u Padovi; sve je naučio u rodnom Dubrovniku.

- Bio je pored ostalog nadzornik solana, vodio je brigu o žitnim fondovima... (7 puta biran je za kneza Dubrovačke Republike.)

¹³ Dragutin A l f i e r, *nav. dj.*, str. 6-7.

¹⁴ Dragutin A l f i e r, *nav. dj.*, str. 9. - Vidjeti također: Lazar P e j i ć, *Jugoslovenski merkantilisti*, Beograd 1988, str. 44-75.

- Djelo »O ustrojstvu države« (ili »O državi«) iz 1591. god., inače vrlo obimno (cca 500 str.), počiva doduše na Aristotelovoj koncepciji, ali obrada problematike evoluirala imajući u vidu prilike u Dubrovniku i u talijanskim republikama.

- Gučetić pored ostalog drži da nosioci vlasti treba da budu bez ikakvih privilegija.

- Zagovara rotaciju (da upotrebimo današnji termin) i to svuda, izuzev u vojsci.

- Gučetićevo djelo »O državi« upravo je prepuno ekonomskih pogleda. Najznačajnije poglavlje ekonomskog karaktera mu je ono o novcu i bogatstvu. On se suprotstavlja merkantilistima.

- Posebno valja istaći kako Gučetić anticipira teoriju radne vrijednosti. To on čini oko 50 godina prije Pettyja.

- Gučetić je prvi u svjetskoj literaturi formulirao zakon ponude i potražnje.

- Ima osebujan stav prema akumulativnosti: privatnicima ne dozvoliti da akumuliraju, forsirati akumulaciju od strane države.

- Prema tome Gučetić je stvorio srednjovjekovni koncept »države blagostanja«. Pledira za državu rada i slobode.

- Nije stoga čudo što mu je papa dodijelio počasni doktorat.

O Gradiću (rođenom 1613. god.) V. Stipetić kaže:

- Živi (najveći dio života) u Rimu - u zavodu Sv. Jeronima.

- Radi u Vatikanskoj biblioteci.

- U njegovo doba Dubrovnik opada i Gradić to teško doživljava. (Uz ostalo Dubrovnik pogađa i veliki potres 1667. god.)

- Gradić je iz Rima poslao obilje pisama (2000 »kartica«), u kojima daje upute za politički i ekonomski napredak (obnovu) Dubrovnika.

Visoku ocjenu ekonomista starog Dubrovnika ponavlja V. Stipetić i u svojoj raspravi »Ekonomski misao u starom Dubrovniku«, obj. u *Zborniku radova Fakulteta za turizam i vanjsku trgovinu Dubrovnik* (Dubrovnik 1975, str. 49-58). Taj je rad zapravo govor što ga je (u ulozi tadašnjeg dekana zagrebačkog Fakulteta ekonomskih nauka) izrekao pisac, V. Stipetić, prigodom osnivanja Fakulteta za turizam i vanjsku trgovinu u Dubrovniku (izvorno kao odjela Fakulteta ekonomskih nauka iz Zagreba). Na 10 str. tiskanog teksta V. Stipetić iznosi razloge koji su pridonijeli da se osnuje spomenuti visokoškolski studij, pa u svoje izlaganje uključuje i prikaz ključnih elemenata ekonomskog opusa triju dubrovačkih ekonomskih pisaca - Kotruljevića, Gučetića i Gradića.

Lazar Pejić u svojoj knjizi *Jugoslovenski merkantilisti*, objavljenoj u dva izdanja (I. izd. - Smederevo 1979, II. izd. - Beograd 1988), dajući prikaz i ocjenu pojave i djelovanja južnoslavenskih merkantilista, uključujući i kameraliste, pobliže razmatra lik i djela Kotruljevića i Gučetića. U

poglavlju "Benko Kotruljić (Kotruljević), jedan od prvih merkantilističkih pisaca u svetskoj ekonomskoj literaturi« Lazar Pejić (u svojoj monografiji *Jugoslavenski merkantilisti*, Beograd 1988, str. 44-75) prikazuje: »I) Biografiju, II) Naučni rad i III) Značaj Kotruljićevog dela i njegovo mesto u razvoju ekonomske misli«.

Lazar Pejić pored ostalog naglašava: »Detaljno razmatranje Kotruljićevog dela pokazuje da ono zaslužuje mnogo veću pažnju nego što mu je do sada posvećena. Pre svega treba imati u vidu da se radi o *prvom* merkantilističkom piscu u istoriji ekonomske misli i *prvom* ekonomisti u punom smislu te reči, koji je u svome delu *naučno* obradio trgovinu. Značaj samog Kotruljićevog dela daleko je veći nego što su to isticali njegovi dosadašnji komentatori, i to stoga što on nije samo tvorac dvojnog knjigovodstva, niti je dvojno knjigovodstvo *najvažniji* doprinos koji on daje u svom delu. Naprotiv, poznavanje dvojnog knjigovodstva je samo jedan od niza elemenata koji čine savršenog trgovca, a samo kada je trgovac savršen može i trgovina postati opšte priznata društvena delatnost. Isticanje značaja trgovine i zahtjev za njenim priznavanjem od strane tadašnjeg društva bilo je dakle *osnovna ideja* Kotruljićevog rada, dok su sve ostale koncepcije bile izvedene iz ove osnovne *merkantilističke* koncepcije. To samo još više povećava značaj ostalih Kotruljićevih otkrića, jer su ona bila data u sklopu ove osnovne koncepcije...« (Lazar Pejić, nav. dj., str. 72-73.) Dakle, u tzv. dubrovačko-dalmatinskom krugu starih ekonomskih pisaca Kotruljiću (Kotruljeviću) pripadaju mnogi prioriteti. Lazar Pejić s prvom naglašava: »Već polovinom XV veka jedan od prvih merkantilističkih pisaca u svetu Dubrovčanin Benko Kotruljić (1400-1468) piše na italijanskom jeziku svoje poznato delo O trgovini i savršenom trgovcu (Della mercatura et del mercante perfetto, napisano 1458, objavljeno 1573. godine u Veneciji). U ovom delu prvi put je naučno objašnjen problem vođenja dvojnog knjigovodstva. Pored toga Kotruljić se suprotstavlja skolastičnom načinu tretiranja trgovine kao zanimanja nižeg reda i podvlači njen značaj kao delatnosti i časnog zanimanja. On kritikuje zelenaške i previše visoke kamate, a naročito na kredite radi potrošnje, ali opravdava kamatu na kapital. Pored problema ekonomike trgovine i trgovačkog poslovanja, u Kotruljićevom radu se analizira i problem najamnih radnih odnosa, ekonomska uloga žene u društvu i druga pitanja, čime on daje svoj doprinos ne samo razvoju jugoslovenske nego i svetske ekonomske misli...« (Lazar Pejić, nav. dj., str. 265.)

U literaturi se nadalje s pravom ističe, kako je značajan i doprinos Kotruljevića teoriji lokacije. U poglavlju pod naslovom »O mjestu prikladnu za trgovca« Kotruljević navodi da trgovac treba izabrati mjesto zgodno za trgovanje. »Drugo, u mjestu valja da bude dosta nastanjenih trgovaca i da ga posjećuju trgovci i vrsni ljudi... - Treće, treba boraviti u mjestu gdje se

živi u miru i bez neizvjesnosti... - Četvrto, u mjestu gdje se sudi po trgovačkom pravu... - Peto, trgovac mora izbjegavati da stanuje u plodnim mjestima koja obiluju ljudskom hranom, jer su to mjesta pogodna za poduzimanje mnogih poslova i stoga su veoma pogibeljnja po trgovca, pa prema tome mnogi padaju pod stečaj...« Iako je možda ovaj peti element donekle u suprotnosti s nekim drugim Kotruljevićevim stavovima, ipak u cjelini promatrajući ove elemente može se zaista reći da je Kotruljević značajan i sa stajališta teorije lokacije poduzeća općenito, a trgovačkog poduzeća posebno. (Vidjeti: R. R a d i č e v i ć i Ž. M u l j a č i ć, nav., dj., str. 136-138.)

Parafrazirajući Kotruljevića Lazar Pejić ovako prikazuje njegovu teoriju lokacije: »Pri tome mesto lokacije mora biti:

- a) zdravo, kao i na povoljnom položaju,
- b) naseljeno, pristupačno saobraćaju da bi ga posećivali i strani trgovci,
- c) dobro zaštićeno od nemira i ratnih provala,
- d) dovoljno obezbeđeno
- e) takode uvida da trgovina bolje uspeva tamo gde ima prirodnih uslova i podstreka za rad, ali gde se do bogatstva može doći istrajnim radom,
- f) prava aktivnost trgovca mora se sastojati pre svega u njegovom radu, a ne samo u trgovačkom posredovanju, ističe Kotruljić...« (Lazar P e j i ć, nav. dj., str. 60.)

Spomenuli smo već kako je 1985. god. u izdanju JAZU objavljena knjiga u kojoj je prezentiran sjajni prijevod Kotruljevićeva djela od strane Žarka M u l j a č i ć a; ista knjiga donosi i opširan komentar te analizu stavova Kotruljevićevih čiji je autor Rikard R a d i č e v i ć.¹⁵

Prema R. Radičeviću, velike su zasluge Kotruljevićeve za razvoj ekonomske misli, pri čemu valja naglasiti pored ostalog:

- da je Kotruljević zaslužan svojim doprinosima općoj ekonomskoj teoriji, tj. tada dominirajućem merkantilizmu;
- da prvi lansira načela dvojnog knjigovodstva i
- da je njegovo djelo nezaobilazno u razvoju i afirmaciji znanstvene discipline o ekonomici i organizaciji poduzeća uopće, a poduzeća iz oblasti trgovine posebno.

Nadalje smo također naveli kako je u novije vrijeme Anđelko R u-

¹⁵ Beno K o t r u l j e v i ć, *O trgovini i o savršenom trgovcu*. Pripremili i obradili Rikard R a d i č e v i ć i Žarko M u l j a č i ć, Zagreb 1985.

n j i ć napisao pogovor izdanjima Kotruljevićeva djela.¹⁶ Taj Runjićev pogovor - kako se podcrtava u literaturi - ¹⁷ »predstavlja briljantan znanstveno-ekonomski esej, koji je napisan u gotovo nedostižnom stilu pjesnika, ekonomiste i ekonomskog historičara Mije Mirkovića...«

A. Runjić pored ostalog u vezi s Kotruljićevim radom »O trgovini i o savršenom trgovcu« navodi:

»O značenju Kotruljevićeva djela O trgovini i savršenom trgovcu ističemo sud znanosti o pionirskom Koruljevićevom doprinosu ne samo oblasti dvojnog knjigovodstva već nauci o trgovini općenito. Nitko prije njega nije na tako oštrouman, sistematičan i jasan način izložio temelje opće nauke o trgovini i trgovinskom poslovanju. On teorijski govori o svim stvarima i problemima vezanim za trgovca i trgovinu. O vrijednosti Koruljevićeva djela u svjetskoj ekonomskoj literaturi i o njegovom značenju za našu ekonomsku misao najpodrobnije i najtemeljitiye su kod nas pisali M. Vujić, Š. Babić i M. Zebić. Njihovi radovi čine nezaobilazno štivo za upoznavanje ličnosti Kotruljevićeve i vrijednosti njegova djela.

Posebno značenje Kotruljićeva djela je i u tome što ono može poslužiti kao odličan priručnik za upoznavanje tadašnjih prilika, karakteristika dubrovačke kulturne sredine, pogotovo stoga što ga je napisao jedan od najistaknutijih predstavnika tadašnje privredne i duhovne elite, oslanjajući se na iskustvo i praktično znanje stečeno u dugotrajnoj trgovačkoj aktivnosti. Djelo je, dakle, i prvorazredan povijesni dokument iz tog vremena.«¹⁸

A. Runjić ocjenjuje i društveno-ekonomske prilike u okviru kojih je Kotruljević djelovao.

»Stoljeće u kojem je živio i stvarao karakterizira oživljavanje i privredni razvitak. Zamah što ga u XV. stoljeću doživljava i rodni Dubrovnik Kotruljevićev, veoma je snažan i brz. Razvija se zanatstvo i trgovina a proizvodne snage u poletu dovode do specijalizacije i podjele rada. Razvija se tekstilni obrt, bojenje tkanina, pravljenje stakla, zlatnih i srebrnih metalnih predmeta, slika i oružja. Preraduje se koža i vosak, a brodogradnja dobija sve vidnije mjesto u životu i gospodarstvu dubrovačkom. Smišljena ekonomska politika, osobito u oblasti obrta i trgovine, u Dubrovačkoj republici daje poticaja ovom razvoju...«¹⁹

¹⁶ a) Anđelko R u n j i ć, »O Benu Kotruljeviću i njegovu djelu«, pogovor uz izdanje: Beno K o t r u l j e v i ć, *O trgovini i o savršenom trgovcu*, izdavač: DTS - Dubrovački trgovačko-turistički sistem, Dubrovnik 1989, str. 503-509. (Engleski prijevod tog pogovora na str. 510-517)

b) *Della mercatura et del mercante perfetto*, Libri quattro, di M. Benedetto C o t r u g l i Raugo. Reprint-izdanje, Zagreb, 1975., pogovor Anđelko Runjić.

¹⁷ Dragutin A l f i e r, *nav. dj.*, str. 14.

¹⁸ Anđelko R u n j i ć, kao u bilješci 16, ad a), str.507.

¹⁹ Anđelko R u n j i ć, kao u bilješci 16, ad a), str.508.

Nove pojave i ideje prisutne su sve više i na općoj povijesnoj pozornici:

»Naziru se ishodišta nove epohe, velika otkrića, renesansa, reformacija i novi duh. Slama se, doduše, polako ali sigurno skolastička barijera i srednjovjekovlje. Um ljudski na putu je k novim spoznajama.

S druge strane pred Evropom Turci (Marica 1371, Kosovo 1389, Smederevo 1459, Bosna 1463), mrak stoljetni na Balkanu. Valja sve ovo imati na umu, kad se misli na Kotruljevića i njegovo djelo.«²⁰

Iz Kotruljevića u galeriji južnoslavenskih klasičnih merkantilista slijede: Nikola Vitov Gučetić (1549-1610), Stjepan Gradić (1613-1683), Matija Vlačić Ilirik (1520-1575), Juraj Križanić (rođen 1617. ili 1618, umro 1683), Šimun Grisogono (XVII. st.) te serija tzv. kameralista. U pogledu N.V. Gučetića vidjeli smo da je on osebujni ekonomski mislilac, koji je doduše suvremenik merkantilista, ali u njegovu učenju ima i elemenata na temelju kojih bi se mogao svrstati u preteče klasične škole.

O Matiji Vlačiću Iliriku te o Jurju Križaniću postoji vrlo obilna literatura.²¹

Svrsishodno je učiniti još neke napomene o B. Kotruljeviću s obzirom na multidisciplinarnu vrijednost njegova djela o trgovini Naime, kako navodi Rikard R a d i č e v i ć, »pozicija knjige Della mercatura et del mercante perfetto prema njezinoj materiji nije čvrsto fiksirana u stručnoj literaturi, posebno stoga što je znost od vremena kada je knjiga napisana pa sve do danas doživjela snažnu evoluciju, tako da je sistematika znanosti znatno drugačija nego što je bila tada. Knjiga govori o trgovini, o vještini trgovanja, o knjigovodstvu, o moralu, a ona je i izvor za povijesna istraživanja. Kao takva ona bi spadala u područje povijeti Južnih Slavena, povijesti Dubrovnika, u područje trgovine, djelomice u područje knjigovodstva, u opću ili društvenu ekonomiju, u ekonomiku poduzeća itd...« (Rikard R a d i č e v i ć u: Beno K o t r u l j e v i ć, O trgovini i u o savršenu trgovcu. Pripremili i obradili Rikard Radičević i Žarko Muljačić, Zagreb 1985, str. 11.)

R. Radičević je posebno analizirao navedeno Kotruljevićevo djelo »iz perspektive današnje znanosti o ekonomici poduzeća«. Evidentirao je »pravila poslovanja« prezentirana kod Kotruljevića te ih je prepričao na suvremen način. Evidentirao je tako 27 pravila, za koje se u cjelini ih promatrajući može istaći »Pravila poslovanja koja je iznio Beno Kotruljević uglavnom su zadržala svoju vrijednost sve do danas i stoga ih možemo smatrati klasičnim pravilima poslovanja...« (R. R a d i č e v i ć i Ž. M u l j a č i ć, nav. dj., str. 79.)

Prvih sedam Kotruljevićevih pravila u verziji R. Radičevića glase:

²⁰ Anđelko R u n j i ć, kao u bilješci 16, ad a), str. 508-509.

²¹ Vidjeti odgovarajuće radove, navedene u popisu literature na kraju ovog rada.

»1) Privrednik, tj. trgovac mora unaprijed razmisliti o svojim poslovima i rasporediti ih, a to znači da mora ne samo smišljeno, ulaziti u obavljanje svoje funkcije, nego mora unaprijed postaviti plan rada. Svako poduzeće mora dakle imati unaprijed postavljeni plan rada. Osim toga, u svaki posao treba ući s potrebnim predradnjama i razmisliti i učiniti unaprijed sve što je potrebno da se posao, kad se započne, uspješno i dovrši.

2) Materijalni rizik treba smanjiti tako da se sva imovina ne drži na jednome mjestu, a poslova mora biti više, tako da se rizik od gubitka smanji. Banke, koje posluju s financijskim sredstvima, treba da ih ulažu u razne poslove, a nešto da zadrže za tekuće poslovanje.

3) U slučajevima kooperacije između više poduzeća zajednička financijska sredstva (srednja svota) ne smiju se oduzimati od zajedničkog poslovanja, već mu moraju služiti.

4) Koncentracija poslovanja u privrednom poduzeću donosi višak vrijednosti; kod manjih poduzeća taj je višak vrijednosti manji, kod većih je veći. Kod poduzeća koja su individualno vlasništvo, ako je malo poduzeće, vlasnik treba još i sam raditi, jer mu renta na uloženi kapital nije dovoljna za podmirivanje njegovih potreba.

5) Privredno poduzeće mora imati potrebna financijska sredstva kako bi moglo poslovati. Bez njih se ne može poslovati.

6) Privredno poduzeće mora pronalaziti poslove, a ne čekati da oni sami naidu.

7) Jedna od zadaća poslovanja jest i dobitak, ali ne smije se previše trčati za profitom i nastojati obuhvatiti cijeli svijet, već treba i drugima dati zarade. Protivni postupak dovodi do pada ugleda poduzeća...« (Poblje vidjeti: R. R a d i č e v i ć i Ž. M u l j a č i ć, nav. dj., str. 76-80.)

Na jednu okolnost u vezi s Kotruljevićevim djelom valja svakako skrenuti pažnju. On prvenstveno piše o trgovini, ali se s pravom može reći da daje prikaz privredne problematike u cjelini. Naime, R. Radičević u vezi s time podsjeća i zaključuje sljedeće:

»Počeci ekonomike poduzeća (u srednjem vijeku) razvili su se pod nazivom trgovina. Trgovina je tada bila jedina privredna grana koja je donekle istraživana i proučavana. Ostale privredne grane ili su bile slabo razvijene (obrt, poljoprivreda, rudarstvo) ili nisu uopće postojale (industrija), pa nije bilo ni znanstvenih istraživanja... - Gdje se u tekstu Bene Kotruljevića spominje riječ trgovina, trgovac, trgovački itd., može se ponajviše uzeti poslovanje, privrednik, privredni, poduzeće. Tek u maloj broju slučajeva može se zadržati pojam trgovine u današnjem njezinu značenju...« (R. R a d i č e v i ć i Ž. M u l j a č i ć, nav. dj., str. 63.)

Jedan stari zadarski ekonomski pisac

Kao još jedan primjer merkantilističkog pisca iz redova naših ljudi vrijedi otići zaboravu Šimuna Grisogona, porijeklom iz Zadra. (Živi u XVI-XVII. st.; djela mu se tiskaju u XVII. st.). Dok u vezi s našim vodećim merkantilistima, kao što su - prije svega - Kotruljić, Gučetić, Vlačić i Križanić - postoji obilna literatura, dotle se o Šimunu Grisogonu (kao ekonomskom piscu) malo zna. Od naših priručnika iz područja historijata ekonomske misli jedini je D. S a b o l o v i ć u svojim radovima (kada je govorio o našim merkantilistima) redovito spominjao i Šimuna Grisogona. Naime, Šimun Grisogono je autor djela čiji je skraćeni naziv: *Obogaćeni trgovac*. Djelo je kako npr. navodi D. Sabolović, tiskano u Veneciji 1609. godine.²²

Potpun naslov Grisogonov djela glasi:

Il mercante arricchito dal perfetto quaderniere: ovvero specchio lucidissimo, nel quale si scopre ogni questione che desiderar si possa, per imparare perfettamente a tenere libro doppio, ecc tratto al stil moderno di Venezia da Simon Grisogono, nobile Zaratino, In Venezia, per Francesco Ginami, 1664, in 8. di fac. 280 non numerate.

Da je Grisogonova knjiga *Obogaćeni trgovac* tiskana u Veneciji 1609. god. potvrđuje i Mirko Breyer u svojoj knjizi *Nešto građe staroj hrvatskoj književno-kulturnoj povjesti*, Križevci 1898. Tu je Breyer uklopio i tekst »O piscu Šimunu Grisogonu Zadraniču«, str. 69-70. (Pretiskan iz *Vienca*, gdje je prvobitno bio objavljen 1897. god.)

Konačno, na moj pismeni upit iz kolovoza 1975. Biblioteca nazionale »Marciana« - Venezia, u svojem dopisu br. 2083 (Pos. IX. D.) od 27. kolovoza iste godine potvrđuje da postoji izdanje Grisogonova *Obogaćenog trgovca* iz 1609. god. U cit. dopisu »Marciane« se navodi: »In risposta alla Sua richiesta del 20 agosto scorso si somunica che in questa Sede è conservata l'edizione del 1609 de Il mercante arricchito... di Simon Grisogono con la segnatura 13. D. 128...«

Pokušaj da se u biblioteci Historijskog arhiva u Zadru te u zadarskoj Naučnoj biblioteci pronađe izdanje Grisogonove knjige *Obogaćeni trgovac* iz 1609. god. nije uspio. Međutim, u obje te biblioteke čuva se izdanje knjige iz 1664. god. Razgledavajući primjerak knjige iz 1664. god. koji se čuva u Zadarskom Historijskom arhivu, zapaža se pored ostalog: na početku knjige objavljena je pjesma pohvalnica Šimunu Grisogonu kao piscu ove

²² Dušan S a b o l o v i ć, *Suvremena buržoaska politička ekonomija*, Zagreb 1959, str. 25; Dušan S a b o l o v i ć, »Povijest razvitka političke ekonomije«, u knjizi skupine autora, *Politička ekonomija kapitalizma*, Zagreb 1970, str. 427.

i drugih knjiga. Kao pisac pjesme pohvalnice označen je neki Drachio Quintio. Nadalje, izdanje iz 1664. god. donosi predgovor pisca datiran 1609. god.

Pokušajmo barem donekle proširiti našu spoznaju o Šimunu Grisogonu. Prema podacima iz zagrebačkog časopisa *Vienac* za 1897. god. Šimun Grisogono je bio osoba širokih horizonata. Mada u raspoloživoj literaturi nismo uspjeli pronaći njegovu poblizu biografiju, poznati su ipak neki podaci o njegovu radu. U pogledu njegova *Obogaćenog trgovca* dodajmo još da ta knjiga nije samo udžbenik trgovačkog knjigovodstva. »U primjerima nam se također pruža dosta jasna slika tadanje, po cijelom svijetu raširene mletačke trgovine i razabire se kojim se je pravcem u ono doba razvijala« (M. B r e y e r).

Šimun Grisogono je objavljivao djela i iz drugih, neekonomskih struka. U godinama 1607. i 1608. izdani su mu *Astronomski razgovori*, a 1608. god. i hvalospjev jednom venecijanskom crkvenom dostojanstveniku kada se on vratio s putovanja u Rim natrag u Veneciju. U isto vrijeme Šimun Grisogono imao je pripremljene i neke rukopise iz područja vojnih nauka, ali se iz konzultiranih izvora ne vidi da li su ti rukopisi, bilo tada bilo kasnije, tiskani.

Listajući izdanje Grisogonova *Obogaćenog trgovca* koje se čuva u biblioteci Historijskog arhiva u Zadru i imajući na umu već navedene momente iz biografije tog staroga zadarskog ekonomskog pisca, moguće je doći do odgovarajućih saznanja.

Vrijedi još jednom istaći da postoje dva izdanja Grisogonove knjige: iz 1609. i 1664. godine. Ova činjenica može biti dosta dobar dokaz da su se Grisogonovim priručnikom trgovačkog knjigovodstva često koristili trgovci-praktičari i ostali privrednici. Može se pretpostaviti da se je priručnik koristio kako u samoj Veneciji tako i u Zadru - gradu iz kojega je Grisogono potekao, a svakako i po drugim gradovima istočne obale Jadrana. Ipak je zanimljivo uočiti da je vremenski razmak između prvog i drugog izdanja prilično velik (55 godina), pa u vezi s time poznati zadarski lokalni historičar Giuseppe Ferrari-Cupilli postavlja sljedeće pitanje: Ne radi li se možda o jednom jedinom izdanju (iz 1609. god.)? Nije li možda neki tiskar odnosno knjižar 60-ih godina XVII.stoljeća, u želji da plasira izdanje koje je barem nominalno gledajući bilo zastarjelo, samo izmijenio, tj. dotiskao prvu (zapravo naslovnu) stranicu i na taj način stekao mogućnost da izdanje iz 1609. god.nudi i prodaje kao novo? (Vidjeti bilješku na talijanskom jeziku objavljenu pod naslovom »Bibliografia«, u periodici *La Voce Dalmatica*, Zadar, god. 1861, br. 29, str. 238,potpisanu inicijalima G. F. C. = Giuseppe Ferrari-Cupilli.)

Sadržaj Grisogonova *Obogaćenog trgovca...«* - prema izdanju koje se čuva u biblioteci Historijskog arhiva u Zadru - jeste:

Obuhvaća ovaj broj stranica

1. »Discorsi di Simon Grisogono, nobile zaratino« 8
(i ostali uvodni materijali)
2. »Trattato I.« 5
3. »Trattato II.« 18
4. »Trattato III.« 9
5. »Giornale segnato di lettera A« 100
6. »Alfabeto segnato di lettera A« 10
7. »Quaderno segnato di lettera A« 110
8. »Riporti del libro A - Giornale B« 8

Ukupno dakle knjiga broji 268 stranica

Grisogono, dakle, prezentira tri rasprave o trgovačkom knjigovodstvu (»Trattato« I, II, III), da bi nakon toga prešao na prikaz poslovnih knjiga - kako osnovnih tako pomoćnih (Usp. točke 5. do uključivo 8. sadržaja Grisogonove knjige.)

Prezentirajući primjere iz trgovačkog knjigovodstva Grisogono (pored ostalog) poštuje načela urednosti, preglednosti i ažurnosti u knjigovodstvu.

Da bi se u potpunosti osvijetlio lik Šimuna Grisogona, potrebno je u budućnosti učiniti dvoje:

- a) Pronaći nove podatke radi zaokruživanja njegove biografije;
- b) Grisogonov priručnik bi valjalo usporediti s ostalim tadašnjim radnjama istoga smjera (tj. s radnjama o dvojnomo knjigovodstvu), da se vidi da li je i, ako jest, u kojoj mjeri ovaj naš zemljak unaprijedio struku koju je obradio (tj. trgovačko knjigovodstvo).

I kada je riječ o kasnijim pravcima ekonomske misli, naši su se ljudi pridruživali glavnim tokovima ekonomskih dotkrina. Tako npr. u publicističkom radu triju dalmatinskih agrarnih akademija - splitske, zadarske i trogirke (posebno članova prvih dviju) susrećemo odjeke fiziokratske škole. O tome piše Šime Peričić: »U drugoj polovini 18. stoljeća osnivaju se u Zapadnoj Evropi brojna gospodarska društva, a u vezi s tim javljaju se i mnogi ekonomski pisci, osobito agrarni. Naravno, preko Italije i Mletaka takav je interes presaden i u Dalmaciju, gdje su nastojanjem mletačkih vlasti i nekih pojedinaca od god. 1767. do 1789. osnovna tri takva društva - u Splitu, Zadru i Trogiru. - Mnogi su se Dalmatinci uključili u rad tih društava te živom riječju i djelom davali svoj obol unapređenju gospodarstva, u prvom redu poljoprivrede nerazvijene i zapuštene Dalmacije.«²³

U red članova agrarnih akademija u Dalmaciji ulaze prije svega: Ivan

²³ Šime Peričić, »Ekonomske misli Dalmacije 18. stoljeća u svjetlu historiografije i publicistike«, obj. u knjizi: *Prilozi za povijest ekonomske misli na tlu Jugoslavije od 15-20. stoljeća*, Zagreb 1984, str. 83.

Moller, Antum Radoš Michieli Vitturi, Ivan Dominik Stratico, Ivan Luka Garanjin, Nikola Grisogono, Julije Bajamonti, Jerolim Bajamonti, Ivan Banovac, Petar Nutrizio Grisogono, Luka Čaletić, Toma Čulić, Horacije Bergelić, Julije Parma i dr.²⁴

Uspoređujući doprinos naših ljudi merkantilističkoj, odnosno fiziokratskoj, doktrini vidimo da je on bio dijametralno suprotan. Dok su popularizatori fiziokratskog učenja bili svi do jednoga samo epigoni, dotle je, kako je naprijed istaknuto, doprinos južnoslavenskih pisaca merkantilističkoj doktrini bio ključan, bilo da je riječ o piscima koji su živjeli na našem tlu (Gučetić), bilo o onima koji su se afirmirali izvan naših granica (Kotruljević, Vlačić, Križanić).²⁵

²⁴ Poblizhe o radu dalmatinskih agrarnih akademija vidjeti:

a) Šime Peričić, rad. nav. u bilješki br. 23;

b) Šime Peričić, *Dalmacija uoči pada Mletačke Republike*, Zagreb 1980, str.68-73.

c) Šime Peričić, u knjizi: Tomislav Raukar, Ivo Petricioli, Franjo Švelec i Šime Peričić, *Zadar pod mletačkom upravom*, Zadar 1987, str. 480-482.

d) Ivan Pederin, »Fiziokratski pokret u Dalmaciji«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, Zagreb, X/1984, 1-2.

²⁵ Vidjeti i:

Boris Jurić, »Zadranin Šime Grisogono - jedan od naših prvih pisaca s područja ekonomije«, *Narodni list*, Zadar, 25. studenoga 1972; I s t i, »Benko Kotruljić«, *Zadarska revija*, br. 2/1973;

I s t i, »Ekonomski pogledi N. V. Gučetića«, *Zadarska revija*, br. 5-6/1975; I s t i, »Stari dubrovački ekonomski pisci«, *Naše more*, Dubrovnik, br.1-2- 3/1979; I s t i,

»Merkantilistička doktrina u djelima južnoslavenskih pisaca«, *Zbornik Pravnog fakulteta u Mostaru*, sv. II-III, 1980-1981; I s t i, »Šimun Grisogono i njegov Obogaćeni trgovac«, *Prilozi za povijest ekonomske misli na tlu Jugoslavije od 15-20. stoljeća*, Zagreb 1984; I s t i, »Ekonomska historija i politička ekonomija«, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, *Razdio povijesnih znanosti*, 28 (15.), Zadar 1989.

Na koncu bismo željeli skrenuti pažnju da je na tri mjesta u našoj ekonomskoj literaturi, navedeno kako je rad Š. Grisogona *Obogaćeni trgovac...* objavljen u Veneciji 1591. god.! Naime, na str. 35. Sabolovićeve udžbenika *Historija političke ekonomije* (Zagreb 1972) potkrala se tiskarska greška; navodi se: »Zadranin Šimun Grisogono štampao je godine 1591. u Veneciji djelo Obogaćeni trgovac... Tu je u stvari zabunom ponovljena godina izdanja Gučetićeve djela - god. 1591. - O stanju države... Svetislav Polovina u recenziji prvog izdanja monografije Lazara Pejića *Jugoslavenski merkantilisti* (Smederevo 1979), *Ekonomski pregled*, Zagreb, br. 1-2/1980, str. 82. također spominje 1591. god. kao godinu izdanja Grisogonove knjige. I konačno, Lazar Pejić u knjizi *Jugoslavenski merkantilisti*, 2. izd., Beograd 1988. str. 43, bilješka 99, piše: »Objavljeno u Veneciji 1591.«

Literatura:

- Dragutin A l f i e r, Ekonomski mislioci starog Dubrovnika, *Prilozi za povijest ekonomske misli na tlu Jugoslavije od 15-20. stoljeća*, Zagreb, 1984.
- Ivan A n t u n a c, Kratak nacrt za historiju turizma i razvitak teoretsko-naučne misli o turizmu, *Turizam*, Zagreb, br. 8- 9/1965.
- Arnolfo B a k o t i c h, »Benedetto Cotrugli da Ragusa - primo scrittore di scienze mercantili«, *Archivio storico per la Dalmazia*, god. V. - Vol. IX, Rim, lipanj 1930, Fasc. 52.
- Zvonimir B a l e t i ć, »Teorija ekonomskog razvitka Adama Smitha«, *Ekonomski pregled*, Zagreb, br. 4-5/1976.
- Zvonimir B a l e t i ć, »Teorija ekonomskog razvitka Davida Ricarda«, *Ekonomski pregled*, Zagreb, br. 11-12/1977.
- Obren B i a g o j e v i ć, *Ekonomске doctrine*, Beograd 1971.
- Mirko B r e y e r, *Nešto građe staroj hrvatskoj književno- kulturnoj povjesti, Križevci, 1898.*
- Marin C e r o v a c, *Politička ekonomija*, Zagreb 1980.
- Adolf D r a g i č e v i ć, Leksikon političke ekonomije, I - II., Zagreb 1965.
- Adolf D r a g i č e v i ć, *Osnove političke ekonomije*, Zagreb 1973.
- Adolf D r a g i č e v i ć, *Razvoj ekonomske misli*, Zagreb 1987.
- Ivan E r c e g, »Ekonomisti 18. stoljeća u feudalnoj Hrvatskoj«, *Prilozi za povijest ekonomske misli na tlu Jugoslavije od 15-20. stoljeća*, Zagreb, 1984.
- Ivan E r c e g, »Pregled razvoja merkantilizma u Habsburškoj Monarhiji s posebnim osvrtom na feudalnu Hrvatsku«, *Acta historicoeconomica iugoslaviae*, Vol. 6, zagreb 1979.
- Stephen H y m e r, »Robinson Crusoe i tajna prvobitne akumulacije«, *Naše teme*, Zagreb, br. 6/1973.
- Tibor K a r p a t i, »Začeci ekonomske misli u Slavoniji«, *Prilozi za povijest ekonomske misli na tlu Jugoslavije od 15- 20. stoljeća*, Zagreb 1984.
- Slobodan K o m a z e c, »Suvremene ekonomske teorije«, Split 1988.
- Beno K o t r u l j e v i ć, *O trgovini i o savršenom trgovcu*, Dubrovnik 1989.
- Beno K o t r u l j e v i ć, *O trgovini i o savršenom trgovcu*. Pripremili i obradili Rikard Radičević i Žarko Muljačić, Zagreb 1985.
- Rikard L a n g, *Politička ekonomija*, Zagreb 1972.
- Gavro M a r j a n o v i ć, »Mihajlo V. Vujić - prvi istoričar ekonomske misli naših naroda«, *Ekonomist*, Zagreb, br. 3 - 4/1972.
- Della mercatura et del mercante perfetto, Libri quatro, di M. Benedetto Cotrugli Rauego*, Zagreb, 1975. (Reprint izdanje).
- Mijo M i r k o v i ć, *Izabrani ekonomski radovi*, sv. I-IV., Zagreb 1979.
- Mijo M i r k o v i ć, *Matija Vlačić Ilirik*, Zagreb 1960.
- Žarko M u l j a č i ć, »Bene Kotruljević, naš jezik i poslovice«, *Zadarska revija*, Zadar, br.4/1958.
- Ivan P e d e r i n, »Fiziokratski pokret u Dalmaciji«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, Zagreb, X/1984, 1-2.
- Lazar P e j i ć, *Jugoslovenski merkantilisti*, Beograd, 1988.
- Lazar P e j i ć, *Srpski kameralisti, Prilozi za povijest ekonomske misli na tlu Jugoslavije od 15-20. stoljeća*, Zagreb 1984.
- Lazar P e j i ć, »Zakonik cara Dušana i srpska srednjevekovna ekonomska misao«, *Ekonomski anali*, Beograd, God. XXIII, br. 60-61, juli - decembar 1978.
- Šime P e r i č i ć, »Ekonomski pisci Dalmacije 18. stoljeća u svjetlu historiografije i publicistike«, *Prilozi za povijest ekonomske misli na tlu Jugoslavije od 15-20. stoljeća*, Zagreb 1984.
- Franjo P e t r i ć, *Sretan grad*, Zagreb 1975.
- Svetislav P o l o v i n a, »Ekonomске ideje Jurja Križanića«, *Prilozi za povijest ekonomske misli na tlu Jugoslavije od 15- 20. stoljeća*, Zagreb 1984.

- Eric R o l l, *Povijest ekonomske misli*, Zagreb 1956.
- Andelko R u n j i ć, pogovor knjizi: Beno Kotruljević, *O trgovini i o savršenom trgovcu*, Dubrovnik 1989.
- Andelko R u n j i ć, pogovor reprint-izdanju: *Della mercatura et del mercante perfetto, Libri quatro, di M. Benedetto Cotrugli Raueo*, Zagreb 1975.
- Dušan S a b o l o v i ć, *Historija političke ekonomije*, Zagreb 1972.
- Dušan S a b o l o v i ć, *Historija političke ekonomije i suvremene građanske ekonomije*, Zagreb 1969. (skripta)
- Dušan S a b o l o v i ć, *Suvremena buržoaska politička ekonomija*, Zagreb, 1959.
- Dušan S a b o l o v i ć, »Povijest razvitka političke ekonomije«, u knjizi skupine autora: *Politička ekonomija kapitalizma*, Zagreb 1970.
- Joseph A. S c h u m p e t e r, *Povijest ekonomske analize*, I-II, Zagreb 1975.
- Vladimir S t i p e t i ć, »Ekonomisti starog Dubrovnika«, emitirano na I. programu Radio-Zagreba, u emisiji Radio- sveučilište, 17. svibnja 1974.
- Vladimir S t i p e t i ć, »Ekonomska misao u starom Dubrovniku«, *Zbornik radova Fakulteta za turizam i vanjsku trgovinu Dubrovnik*, sv. I/1975.
- Vladimir S t i p e t i ć, »Mijo Mirković kao ekonomist«, *Ekonomist*, Zagreb, br. 3/1969.
- Jaroslav Š i d a k, »Problem Jurja Križanića u hrvatskoj i srpskoj literaturi«, *Historijski zbornik*, Zagreb, god. XXIII-XXIV/1970-1971.
- Branislav Š o š k i ć, *Ekonomske doktrine*, Beograd 1983.
- Branislav Š o š k i ć, *Razvoj ekonomske misli*, Beograd 1965.
- Stobodan Š t a m p a r, »Razvoj političke ekonomije do Adama Smitha«, u knjizi: *Ekonomisti 17. i 18. stoljeća*, Zagreb 1952.
- T e m e l j i modernog svijeta*, sv. I-IV, Zagreb 1974.
- Jakov T i r o n i, *Politička ekonomija*, Zagreb 1976.
- Ivan V r a n č i ć, »Dr Adalbert Barić i političko-kameralni studij u Varaždinu i Zagrebu 1769-1776«, *Prilozi za povijest ekonomske misli na tlu Jugoslavije od 15-20. stoljeća*, Zagreb 1984.
- Mihajlo V u j i ć, *Ekonomo-politički pogledi Dubrovčanina Nikole Vida Gučetića*, Sremski Karlovci, 1900.
- Mihajlo V u j i ć, »Prvo naučno delo o trgovini Dubrovčanina Benka Kotruljića«, *Glas Srpske akademije nauka*, sv. LXXX, Beograd 1909.
- Nikola V u č o, *Državna intervencija u privredi*, Beograd 1975.
- Milorad Z e b i ć, *Život i rad Dubrovčanina Benka Kotruljića i njegov spis o trgovini i savršenom trgovcu*, Titograd 1963.
- Dragoljub Ž i v o j i n o v i ć, »Ideja o bogatstvu u izobilju i merkantilizmu Dubrovačke Republike u 17. i 18. veku«, *Jugoslavenski istorijski časopis*, Beograd, br. 1-2/1977.
- Dragoljub Ž i v o j i n o v i ć, »Merkantilizam kao privredni sistem Dubrovačke Republike u 17. i 18. veku«, *Jugoslavenski istorijski časopis*, Beograd, br. 1-2/1975.
- Život i djelo Jurja Križanica*, (Zbornik radova), Zagreb 1974.

Boris Jurić: MERCANTILISM AND THE SOUTH-SLAVIC MERCANTILISTS

S u m m a r y

The author first talks about the general characteristics of mercantilism as the first relatively complete economic doctrine which dominated in many European places during the 15th, 16th, and the 17th centuries. The characteristic features of mercantilism are stressed in some European countries, especially in Great Britain. Mercantilism includes a certain economic doctrine, on the one hand, and economic system based on this doctrine, on the other hand. The basic characteristic of mercantilism is the wish to improve foreign trade, concretely, to improve export. For the realization of this goal it is necessary to develop manufacture, to build traffic system and other infrastructure and similar things - and all of this should be done with strong state intervention.

The author devotes a great part of the article to the south-Slavic mercantilists. In the gallery of the south-Slavic mercantilists and writers close to that subject we find the prominent place taken by three Dubrovnik economy writers. They are: Benko Kotruljić (or Beno Kotruljević, that is, Benedetto Cotrugli), Nikola Vitov Gučetić and Stjepan Gradić. All of them also symbolize the continuity of economic thought in Dubrovnik in the 15th, 16th and the 17th century. Very important economic writers are also Matija Vlačić (16th c.) and Juraj Križanić (17th c.), Šimun Grisogono from Zadar (17th c.) as many others that came later. The author pays special attention to the abovementioned Dubrovnik writers and Šimun Grisogono, too.